

O'ZBEK MILLIY MUSIQASI VA SOZANDALIK SAN'ATI: TARIXIY ILDIZLAR, HOZIRGI HOLAT VA ZAMONAVIY RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i03.052>

Mardonov Zafar Muzaffarovich
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek milliy musiqasi va sozandalik san'atining tarixiy kelib chiqishi, uning o'ziga xos xususiyatlari, milliy cholg'u asboblari tasnifi, maqom an'anasining ilmiy-nazariy asoslari hamda zamonaviy globallashuv sharoitida bu merosni asrab-avaylash va rivojlantirish masalalari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot 2024-2025-yillarda amalga oshirilgan xalqaro tadbirlar, davlat dasturlari va ilmiy nashrlar asosida yangi muammolarni aniqlashga qaratilgan. Milliy musiqaning raqamli texnologiyalar bilan integratsiyasi, yosh avlod tarbiyasidagi o'rni va xalqaro miqyosdagi nufuzi tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: o'zbek milliy musiqasi, sozandalik, maqom, cholg'u asboblari, Sharq taronalari, madaniy meros, an'anaviy musiqa, zamonaviy integratsiya

UZBEK NATIONAL MUSIC AND THE ART OF INSTRUMENTAL PERFORMANCE: HISTORICAL ROOTS, CURRENT STATUS, AND MODERN DEVELOPMENT PROSPECTS

Mardonov Zafar Muzaffarovich
Uzbekistan State Institute of Arts and Culture

Abstract: This article examines the historical origins and unique characteristics of Uzbek national music and the art of instrumental performance, the classification of national musical instruments, and the scientific-theoretical foundations of the Maqom tradition. It also addresses the issues of preserving and developing this heritage within the context of modern globalization. The research is aimed at identifying new challenges based on international events, state programs, and scientific publications conducted in 2024-2025. Furthermore, the integration of national music with digital technologies, its role in the education of the younger generation, and its prestige on an international scale are analyzed.

Keywords: Uzbek national music, instrumental performance, Maqom, musical instruments, Sharq Taronalari, cultural heritage, traditional music, modern integration.

Musika - har bir xalqning o'ziga xos ma'naviy qiyofasini ifodalovchi eng qadimiy va universal san'at turlaridan biridir. O'zbek xalqining musiqiy merosi esa nafaqat Markaziy Osiyo, balki butun Sharq madaniyati tarixida alohida o'rin tutadi. Bu meros minglab yillik davomiylikka ega bo'lib, Ipak yo'li sivilizatsiyasining markazida shakllangan, ko'plab buyuk mutafakkirlar va san'atkorlar tomonidan boyitilgan.

So'nggi yillarda O'zbekistonda milliy madaniyat va san'atga davlat miqyosida kuchli e'tibor qaratilmoqda. 2020-yilda tashkil etilgan Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti, 2024-yil avgustida YUNESKO homiyligida o'tkazilgan "Sharq Taronalari" XIII xalqaro musiqa festivali, hamda madaniyat markazlariga 7 turdagi 1150 komplekt milliy musiqa cholg'ulari yetkazib berilishi kabi amaliy chora-tadbirlar bu yo'ldagi muhim qadamlar sanaladi.

Biroq, globallashuv va raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi sharoitida an'anaviy musiqa merosini keyingi avlodlarga yetkazish dolzarb ilmiy va amaliy muammoga aylanib bormoqda. Ushbu maqolaning maqsadi - o'zbek milliy musiqasi va sozandalik san'atining tarixiy-nazariy asoslarini tizimli yoritish, hozirgi rivojlanish tendentsiyalarini tahlil qilish va kelajak uchun ilmiy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

O'zbek xalqining musiqiy madaniyati bir necha ming yillik tarixga ega. Arxeologik tadqiqotlar va yozma manbalar O'rta Osiyo xalqlari hayotida musiqaning eramizdan avvalgi davrlardan boshlab muhim o'rin tutganligini ko'rsatadi. Qadimgi Xorazm va Baqtriyada chang, nay va doira kabi cholg'ularning keng qo'llanilgani turli manbalarda qayd etilgan.

An'anaviy o'zbek musiqasi asrlar davomida ikki asosiy yo'nalishda - folklor va professional yo'nalishda - rivojlanib kelgan. Xalq musiqasi va maqom ijrochiligi bir-birini to'ldirib, yagona musiqiy ekotizimni vujudga keltirgan. Ushbu musiqiy meros bugungi kunda ham ma'naviy madaniyatimizning ajralmas bo'lagi sifatida hayotimizda o'z o'rnini saqlab kelmoqda.

O'zbek milliy musiqasining nazariy poydevorini qurishda Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Abduraxmon Jomiy kabi buyuk Sharq mutafakkirlarining xizmati beqiyos bo'lgan. Forobiy o'zining "Kitob ul-musiqa al-kabir" asarida musiqa nazariyasini ilmiy jihatdan asosladi va cholg'u asboblarni tasnifladi. Ibn Sino esa "Donishnoma" va "Kitob ush-shifo" asarlarida musiqa va uning inson salomatligiga ta'sirini chuqur o'rganib, musiqaning shifobaxsh xususiyatlarini ilmiy asosladi.

Jomiy esa intervallar va tovush tizimlarini, xususan udning 17 pog'onali oktava shkalasi asosida maqom tovush tizimini tadqiq qildi. Ushbu nazariy asoslar keyinchalik Shashmaqom, Toshkent-Farg'ona maqomlari va Xorazm maqomlari kabi bebaho musiqiy madaniy qadriyatlarning yaratilishiga zamin bo'ldi.

XIX asr oxirlarida o'zbek musiqiy madaniyatida yangi bir o'zgarishlar davri boshlandi. Nota yozuvining kirib kelishi, milliy musiqa san'atini ilmiy ravishda o'rganish hamda folklor va etnografiya sohasidagi tadqiqotlar bu davrning o'ziga xos

xususiyati bo'ldi. Rus musiqashunoslari V.A.Uspenskiy, Ye.E.Romanovskaya, N.N.Mironov kabi olimlar o'zbek milliy musiqasini yozib olish va tizimlashtirish borasida salmoqli hissa qo'shdilar.

XX asrda milliy musiqa akademik yo'nalishda yanada rivojlandi. Professional musiqa ta'limi tashkil etilib, milliy cholg'u ansambllar va orkestrlar vujudga keldi. Shu davrda Yunus Rajabiy, Mutal Burhonov, Ilyos Akbarov kabi kompozitor va musiqashunoslar o'zbek musiqasini yangi darajaga ko'tarishda muhim rol o'ynadi.

Sozandalik - o'zbek musiqiy madaniyatining eng noyob qirralaridan biri bo'lib, cholg'u asbobida ijrochilik mahoratini va musiqiy bilimni o'zida uyg'unlashtiradi. Sozanda nafaqat kuy ijro etadi, balki uning ifodasi, maqom tushunchasi, usul (ritm) va navo (ohang) o'rtasidagi go'zallikni yaratuvchi san'atkordirki, bu unga improvizator va ijodkor maqomini beradi.

An'anaviy sozandalar ko'pincha ustoz-shogird tizimi orqali yetishib chiqqan. Bu tizimda shogird uzoq yillar ustoz yonida o'tirib, nafaqat texnik mahoratni, balki musiqiy nafosatni, maqom tizimining mohiyatini va ijrochilik an'alarini o'rgangan. Bugunga qadar ushbu an'ana o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda.

O'zbek milliy cholg'u asboblari quyidagi asosiy guruhlariga bo'linadi: torli (xordofonlar), puflab chalinadigan (aerofonlar), teri qoplamali (membranofonlar) va zarb asboblari (idiofonlar). Har bir guruh o'z ichida o'ziga xos xususiyatlar va ijrochilik an'analari bilan ajralib turadi.

Dutor - o'zbek sozandaligining ramziy cholg'usi bo'lib, uning tarixi taxminan XV asrga borib taqaladi. Dastlab cho'ponlar orasida tarqalgan bu ikki torli cholg'u keyinchalik professional musiqa ijrochiligining asosiy asbobiga aylandi. Dutorning o'ziga xos jiringi va emotsional ifoda imkoniyatlari uni boshqa cholg'ulardan ajratib turadi.

Tanbur - o'zbek mumtoz maqomlarining asosiy cholg'usi sanaladi. Maqom ijrochilari ko'pincha tanbur yordamida asarlarning nozik ohang va ritmik tuzilmalarini mukammal ifodalaydi. Chang - urma torli cholg'u bo'lib, uning dastlabki shakllari qadimgi Xorazm va Baqtriyada uchraydi. Maqom ansambllarida chang asosiy boshlovchi rolni o'ynab, nozik ohanglar va murakkab ritmik tuzilmalar uchun boy imkoniyatlar taqdim etadi.

G'ijjak - kamonli torli cholg'u bo'lib, o'zbek va qo'shni xalqlar musiqasida keng qo'llaniladi. Rubob - tezkor texnikasi va keskin tembri bilan ajralib turuvchi torli chertma cholg'usi. Nay - qamishdan yasalgan damli cholg'u bo'lib, tasavvuf musiqasida va lirik asarlar ijrosida alohida o'rin tutadi. Doira - o'zbek ijrochiligining ritmik asosini ta'minlovchi membranofon cholg'u.

O'zbekistonda sozandalik san'ati hududiy jihatdan ham o'ziga xos xususiyatlar kasb etgan. Buxoro va Samarqand maktablari nafis va murakkab ijrochilik texnikasi, Xorazm maktabi esa o'ziga xos usul (ritm) va navo tizimi bilan taniladi. Farg'ona-

Toshkent maktabi esa o'z ohangdorligi va xonandalik bilan uyg'un rivojlanganligi jihatidan ajralib turadi. Har bir hududning sozandalik uslubi o'sha yerning tabiati, madaniyati va tarixiy sharoitlarini o'zida aks ettiradi.

Maqom - o'zbek mumtoz musiqasining eng murakkab va teran yo'nalishi bo'lib, musiqiy, she'riy va falsafiy tafakkurni o'zida birlashtiradi. O'zbekistonda mavjud bo'lgan maqom tizimlariga Shashmaqom (Buxoro), Toshkent-Farg'ona maqomlari va Xorazm maqom an'anasi kiradi.

Shashmaqom (So'zma-so'z "olti maqom") Buxoro musiqa an'anasining eng yirik klassik durdonasi hisoblanadi. U Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh va Iraq kabi oltita asosiy maqomdan iborat bo'lib, har bir maqom o'ziga xos emotsional rang-baranglik, ohang tizimi va ritmik tuzilmaga ega. Shashmaqom asarlarini to'liq ijro etish bir necha soat davom etadi.

Maqom ijrochiligi yoshlar orasida unutilib borishi xavfi mavjudligi bugungi kunda ilmiy tadqiqotlarda qayd etilmoqda. Shu sababli, musiqa ta'limida an'anaviy maqom o'qitishning muhimligi yana bir bor tasdiqlangan. 2017-yilda qabul qilingan "O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Prezident Qarori bu sohadagi davlat e'tiborining yaqqol ifodasidir.

2024-yilgi tadqiqot natijalariga ko'ra (Xudayberganov, S.Q., 2024), yoshlarning musiqiy tafakkurini shakllantirishda maqomlarning o'rni beqiyos ekanligini ilmiy jihatdan isbotlash zaruriyati mavjud. Maqom sadolari faqat musiqiy hodisa bo'libgina qolmay, yoshlarda milliy o'zlik, axloqiy go'zallik va estetik tafakkurni shakllantirish vositasi sifatida ham xizmat qiladi.

2024-yil 26-30-avgustda YUNESKO shafeligida Samarqandda "Sharq Taronalari" XIII xalqaro musiqa festivali muvaffaqiyatli o'tkazildi. Festivalda 80 dan ortiq mamlakatdan 300 ga yaqin vakil ishtirok etdi. Ushbu ko'rsatkich 1997-yilgi birinchi festival bilan solishtirganda ikki yarim baravar oshganligini ko'rsatadi: o'shanda 31 davlatdan musiqachilar kelgan edi.

Festival doirasida 27 mamlakatdan 50 ga yaqin guruh va ijrochilar o'rtasida musobaqa o'tkazildi. Musobaqada xalqaro hakamlar hay'ati ikkita yo'nalish bo'yicha - xalq musiqasining professional (klassik) darajasi va zamonaviy bastakorlar tomonidan yaratilgan musiqa bo'yicha - baholadi. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev festivalning ochilish marosimida ishtirok etib, "Sharq Taronalari"ni mohiyatan va mazmunan "Jahon ohanglar festivali"ga aylanganligi haqida ta'kidladi.

Festival doirasida muhim ilmiy tashabbus ilgari surildi: Sharq taronalari festivali tarixi va musiqiy madaniyatni qamrab oluvchi maxsus ensiklopediya hamda uning virtual versiyasini yaratish, shuningdek festival do'stlari xalqaro klubini tashkil etish taklif qilindi. Bu milliy musiqani xalqaro axborot maydoniga olib chiqishdagi yangi qadam sifatida baholanadi.

XXI asrda raqamli texnologiyalar milliy musiqa ijodiyoti va tarqalishida tubdan yangi imkoniyatlar yaratdi. Streaming platformalar, ijtimoiy tarmoqlar va audio-video xizmatlar orqali o'zbek milliy musiqasi global auditoriyaga yetib bormoqda. 2024-yil yakunlariga ko'ra, O'zbekistonda mahalliy san'atkorlarning ommaviyligi rekord darajaga ko'tarildi.

Biroq bu jarayon ikki tomonlama xususiyatga ega: bir tomondan, raqamli platformalar milliy musiqani keng tarqatish imkonini bersa, boshqa tomondan, zamonaviy estrada trendlari an'anaviy sozandalik san'atining yangi avlod uchun jozibadorligini pasaytirib bormoqda. Tadqiqotchilar (Niyozov, S., 2025) bu muammoni zamonaviy musiqa sohasining modernizatsiyalashuvi jarayonida an'anaviy merosni saqlab qolishning markaziy dilemmasi sifatida ko'rsatmoqda.

O'zbekiston madaniyat sohasini rivojlantirish bo'yicha 2024-2027-yillarga mo'ljallangan "ERP madaniyat" yagona boshqaruv tizimini joriy qilish dasturi qabul qilindi. Madaniyat markazlari va bolalar musiqa hamda san'at maktablariga 6042 ta milliy musiqa cholg'ulari xarid qilib yetkazildi. 2024/2025-o'quv yilidan boshlab muassasalarda "askiya va qiziqchilik san'ati" yo'nalishi joriy etildi.

Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti tashkil etilgandan beri an'anaviy sozandalik san'atini ilmiy-amaliy o'rganish, an'anaviy ijrochilikni qayta tiklash va yoshlarga o'rgatish borasida tizimli ish olib borilmoqda. Institut milliy musiqa merosini asrash va rivojlantirishda uzviylik hamda ilmiy asoslilikni ta'minlaydi.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, o'zbek milliy musiqasi va sozandalik san'ati bir qator dolzarb muammolarga duch kelmoqda. Birinchidan, an'anaviy ustoz-shogird tizimining zaiflashtirishi natijasida noyob ijrochilik usullari va maqom bilimlarini keyingi avlodga to'liq o'tkazish qiyinlashmoqda. Ikkinchidan, globallashtirish ta'sirida yoshlar zamonaviy pop-musiqa va xorijiy janrlarni afzal ko'rish tendentsiyasi kuchaymoqda.

Uchinchidan, milliy cholg'u asboblari ishlab chiqaruvchi mahalliy ustalar soni kamayib bormoqda, bu esa an'anaviy cholg'ularning sifat va xilma-xilligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. To'rtinchidan, maqom asarlarining professional darajada yozib olinishi, arxivlanishi va raqamlashtirilishi bo'yicha tizimli ish hali to'liq yo'lga qo'yilmagan.

Muammolarni hal etish uchun quyidagi ilmiy va amaliy takliflar ishlab chiqildi. Birinchi taklif - an'anaviy ustoz-shogird tizimini davlat tomonidan moliyaviy rag'batlantirish va hujjatlashtirish mexanizmlarini joriy etish. Bu an'anaviy ijrochilik bilimlarining uzluksiz avloddan-avlodga o'tkazilishini ta'minlaydi.

Ikkinchi taklif - milliy musiqa cholg'ularini maktab va oliy o'quv yurtlarida majburiy o'rganish dasturlarini kengaytirish. Bu yoshlar orasida milliy musiqaga qiziqishni oshiradi va qadriyatlarni ichki motivatsiya asosida shakllantiradi. Uchinchi

taklif - maqom asarlarini to'liq raqamlashtirish va ochiq axborot bazasini yaratish, bu ilmiy tadqiqotlar uchun ham, keng jamoatchilik uchun ham imkoniyat ochadi.

To'rtinchi taklif - milliy musiqachi va sozandalarga xalqaro sahnalarda ishtirok etish, gastrol qilish imkoniyatlarini kengaytirish. "Sharq Taronalari" g'oliblarini nufuzli xalqaro sahnalarda kontsert dasturlari bilan ishtirok ettirishga oid tashabbus bu yo'lda muhim qadam bo'lishi mumkin. Beshinchi taklif - an'anaviy va zamonaviy musiqani organik sintez qilish bo'yicha maxsus tajriba-sinov loyihalarini moliyalashtirish. Bu milliy musiqani zamonaviy tinglovchi talablariga moslashtirish imkonini beradi.

O'zbek milliy musiqasi va sozandalik san'ati - bu nafaqat o'tmishning meros, balki bugungi milliy o'zlikni ifodalovchi va kelajakka uzatilayotgan tirik an'ana. Ko'p asrlik tarixiy davomiylikka ega bo'lgan bu meros Forobiy, Ibn Sino, Jomiy kabi buyuk allomalarning nazariy asarlari, Yunus Rajabiy va Mutal Burhonov kabi san'atkorlarning ijodiy mehnati tufayli bugungi o'z yuksalish cho'qqisiga erishgan.

2024-2025-yillardagi yangiliklar shuni ko'rsatadiki, davlat va xalqaro hamjamiyat bu merosni tan olish va asrash yo'lida faol harakat qilmoqda. "Sharq Taronalari" XIII festivali 80 dan ortiq mamlakat ishtirokida o'tkazilishi, minglab milliy cholg'ular ta'lim muassasalariga yetkazilishi, Musiqa san'ati institutining faoliyati - bularning barchasi ijobiy tendentsiya sifatida baholanadi.

Biroq global miqyosda raqamli madaniyat kuchayib borayotgan davrda an'anaviy merosni jonli, nafaqat muzey ko'rgazmasi sifatida emas, balki faol ijtimoiy va estetik hodisa sifatida saqlab qolish uchun yanada chuqur ilmiy tadqiqotlar, tizimli ta'lim islohotlari va jamoat tashabbuslari talab etiladi. Milliy musiqaning kelajagi - uni sevuvchi, biluvchi va qadrllovchi yangi avlod qo'lida.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Forobiy, A.N. (X asr). Kitob ul-musiqa al-kabir. [Buyuk musiqa kitobi]. Arabcha qo'lyozma, O'zbekiston FA Sharqshunoslik instituti fondi.
2. Ibn Sino (XI asr). Kitob ush-shifo. [Tuzalish kitobi]. Arabcha qo'lyozma, Toshkent: Fan nashriyoti, 1980-yil nashr.
3. Rajabov, I. (1963). Maqomlar. Toshkent: San'at nashriyoti.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabrdagi PQ-3391-son Qarori. "O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida." lex.uz
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 26-maydagi PF-6000-son Farmoni. "Madaniyat va san'at sohasining jamiyat hayotidagi o'rni va ta'sirini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida." lex.uz
6. Yo'lchiyeva, M. (2018). An'anaviy yakka xonandalik. O'quv qo'llanma Toshkent.

7. Yo'ldchieva, M. (2025). YOSHLAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH VA MA'NAVIYATINI OSHIRISHDA MUSIQA SAN'ATINING O'RNINI SHARQ VA G'ARB MUSIQIY ALOQALAR. FRANCE-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION, 1(3), 18-24.
8. Abduvaliyevna, M. Y. (2025). THE YUNUS RAJABIY MAQOM ENSEMBLE: ARTISTIC HERITAGE, PERFORMANCE TRADITIONS AND CULTURAL SIGNIFICANCE. World Bulletin of Education and Learning, 1(02), 377-388.
9. Ulmasovich, R. U. (2025). O'zbek mumtoz musiqasi merosining milliy va umumbashariy qadryatlari. France-Scientific Review of the Problems and Prospects of Modern Science and Education, 1(3), 8-13.
10. Расулов, У. У. (2020). Танбур и его роль в развитии традиционной узбекской музыки. Проблемы современной науки и образования, (1 (146)), 99-101.
11. Rasulov, U. U. (2024). Yangi O'zbekiston taraqqiyotida maqom san'atining tutgan o'rnini. Inter education & global study, (4), 403-411.
12. Matyakubov, S. (2015). Узбекская Традиционная Вокальная Музыка. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, (28), 87-95.
13. Batirovich, M. S. (2024). About Notes of Shashmakom in Ancient Sources. European Journal of Arts, (3), 34-36.
14. Batirovich, M. S. (2024). Traditions of Teacher and Student in the Art of Uzbek Classical Music. European Journal of Arts, (3), 37-39.
15. MATYAKUBOV, S. ABOUT THE MUSICAL NOTES OF SHASHMAKOM IN THE SOURCES. EUROPEAN JOURNAL OF ARTS Учредители: Premier publishing sro, (2), 72-75.
16. Alfiya, Q. (2023). Milliy Musiqa San'ati Va Yoshlar Tarbiyasi. Journal of Creativity in Art and Design, 1, 16-20.
17. Nazarbaevna, Q. A., & Serjanovich, K. S. (2024). The Importance of Scenario in Cultural Events. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 4, 259-262.
18. Nazarbaevna, Q. A., & Saliyevna, Y. Z. (2025). SPECIFIC FEATURES AND CHALLENGES OF TEACHING AMATEUR CHOREOGRAPHY TO STUDENTS. AMERICAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE, 3(10), 95-103.
19. MATYAKUBOV, S. THE REFLECTION OF MUSICAL ABILITIES IN EPICS: USING THE EXAMPLE OF DILOROM CHANGI. EUROPEAN JOURNAL OF ARTS Учредители: Premier publishing sro, (2), 69-71.
20. Матякубов, Ш. Б. (2024). ШАШМАКОМДА ОРАЗ МАКОМИ. Проблемы современной науки и образования, (1 (188)), 55-57.

21. Matyoqubov, S. B. (2022). MAQOM XONANDALIGIDA OVOZ SOZLASH. Oriental Art and Culture, 3(2), 822-829.
22. Tolibjonovich, S. M. M. (2025). MAQOM XONANDALIGIDA AMALIYOTNING O'RNINI VA PEDAGOGIK MUAMMOLAR. CANADA-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION, 1(3), 26-30.
23. Улашева, М. А. (2019). Роль певческих голосов в мире макомов. Проблемы современной науки и образования, (4 (137)), 91-93.
24. Axmadovna, U. M., & Qizi, T. M. R. (2024). DISTRIBUTION OF THE WORK OF UZBEK FEMALE MAKOM PERFORMERS IN SOCIAL NETWORKS. European Journal of Arts, (3), 56-59.
25. Pirmatova, N. FEATURES OF THE VOCAL VOICE IN CHILDHOOD AND ADOLESCENCE. The European Journal of Arts, 97.